

SZEMLE

Az Erdélyi okmánytár legújabb kötetéről

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. V. 1373–1389. Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza, W. Kovács András. Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat. Bp. 2021. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II. Forráskiadványok 60.) 586 old. + 4 térkép

Negyed évszázada, 1997-ben látott napvilágot a Jakó Zsigmond által szerkesztett és újjára indított sorozat, az *Erdélyi okmánytár* első kötete. Ahogy a címe is sugallja, a kiadványsorozat „mindenki számára biztosítani kívánta a középkorból fennmaradt teljes levéltári anyag és a feltárás egész folyamatának megismerését, valamint e források kritikai ellenőrzését”. Végső célként a Professzor úr „az okleveles források minél teljesebb összegyűjtésével és hozzáférhetővé tételével szilárd alapokat kívánt biztosítani Erdély középkori történetének tudományos igényű, korszerű műveléséhez”.¹ Ezt a kettős célkitűzést látjuk megvalósulni az *Erdélyi okmánytár* V. kötetében is, melyet a Jakó Zsigmond által kinevelt tanítványok köréből W. Kovács András és Hegyi Géza szerkesztett és rendezett sajtó alá.

Kronológiai szempontból az okmánytár újabb kötete az 1373. január 1-je és az 1389. december 29-e közötti okleveles anyag kivonatait tartalmazza. Ezzel a kötet szerzői befejezték az Anjou-kor

erdélyi forrásanyagának a kiadását (bár Mária uralkodásából még hátravan majdnem öt év) és megkezdték a Luxemburgi Zsigmond névvel is fémjelzett időszak feltárását. Mivel I. Lajos király negyvenévnnyi uralkodás után „fiúörökös vigasza nélkül” hunyt el, a bekövetkezett asszonyuralom (felesége és lánya révén) egy szinte két évtizedes hatalmi válságot idézett elő. Az okmánytár V. kötetével ennek a válságos időszaknak a kezdeteibe tekintünk bele, melyet maguk a regeszták is jól tükröznek. Az 1342-től uralkodó I. (Nagy) Lajos 1382. szeptember 10-én, 56 éves korában hunyt el a nagyszombati királyi kúriában, több évig tartó betegség után, az újabb kutatások tükrében inkább súlyos érrendszeri megbetegedése, semmint a közelebről meghatározhatatlan bőrbaja (lepra?) szövődményeként.² Alig egy hétre rá, szeptember 16-án temették el a magyar királyok akkorra már szokásossá vált temetkezési helyére, a székesfehérvári Boldogságos Szűz-székesegyházba, az általa emeltetett Szent Katalin- (más néven Anjou-)

¹ *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–V. (1023–1389). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. [A III–V. kötetet Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével.] Bp. 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53., 60. – a továbbiakban: EOKm) I, 7.*

² Kádár Tamás: A középkori magyar királyi és kormányzói családok tagjainak elhalálozási és temetési időpontjai valamint helyei 1301–1541 között. *Fons* 18. évf. 2011/1. 39. Csukovits Enikő inkább bőrbetegségnek tartja. Uő: *Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)*. Bp. 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 106.

Lupescu Makó Mária (1970), PhD, egyetemi oktató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézet, Kolozsvár, maria.lupescu@ubbcluj.ro

kápolnába. Érdekességként jegyezhetjük meg, hogy az utolsó erdélyi, Nagy Lajos korabeli irat (a kolozsmonostori konvent 1377 júniusi, pápens alakban kiállított jelentésének átírása és jóváhagyása) pont a király halálának napján kelt, vagyis 1382. szeptember 10-én. Nyilván, az ekkor már súlyosan beteg király nem maga adta ki – a befüggesztett felségpecsét³ nyoma arra utal, hogy a halálán levő uralkodó nevében a kancellária tényleges vezetője, a kancellár adhatta ki. Apja temetésének másnapján, 1382. szeptember 17-én a 11 éves Máriát a magyar koronázási hagyományoknak megfelelően magyar királlyá koronázták (az első nő volt, akinek a fejére tették a Szent Koronát s legközelebb majd a 18. században kerül sor hasonló eseményre), de kiskorúsága miatt anyja és a nádor kormányzott helyette (1386. július 25-ig),⁴ ahogy ezt a 19. században Márki Sándor plasztikusan kifejezte: „Máriának el kellett hagynia játéktárgyait, hogy maga legyen játéktárggyá”,⁵ 1387-től pedig átkerült az irányítás férje, Luxemburgi Zsigmond kezébe. I. Lajos király halála után az első, erdélyi okleveleket is – 1382 szeptembere és decembere között – még özvegye, Erzsébet királyné adta ki, ahhoz, hogy 1383. január 1-jétől már Mária királynő nevében keltezzék. Kiskorúságát jól jelzi az egyik oklevél megfogalmazása, mely szerint Mária királynő anyjának, Erzsébet királynénak, valamint az ország főpapjainak és báróinak tanácsára hozott döntést.⁶ Utódlását a trónon is megindokolja: „minthogy I. Lajos király fiú örökös nélküli halála után a trón reászállott”.⁷

³ I. Lajos második nagypecsétéről lehet szó, melyet 1364–1382 között használt. A nagy- vagy kettős pecsét előlapján a trónuson ülő uralkodót ábrázolta, innen a felségpecsét elnevezés. Kubinyi András: *Udvari pecsét-használat az Anjou-korban*. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus*. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívia. Bp. 1982. 137–138.

⁴ EOkm V. 689. sz.

⁵ Márki Sándor: *Mária, Magyarország királynéja 1370–1395*. Bp. 1885. 37.

⁶ EOkm V. 707. sz.

⁷ Uo. 710. sz.

Mária uralkodását (1382–1395) II. Károly uralma szakítja meg. Az Anjou-rokont, a Kisnek is becézett Károlyt 1385. december 31-én a trónról lemondott Mária és anyja jelenlétében koronázták magyar királlyá. A legrövidebb ideig uralkodó magyar király (nem egészen két hónap) által kiadott két erdélyi vonatkozású oklevele is fennmaradt, mindkettő 1386 januárjából. Ugyanazon év februárjában bekövetkezett halála után ismét Mária királynő nevében állítják ki az okleveleket – a királynők (Erzsébet anyakirályné és Mária királynő) tehát ott folytatták uralkodásukat, ahol a nápolyi vetélytárs érkezése előtt abbamaradt. Erzsébet királyné folytatódó régensségét lánya mellett ebből a periódusból az is mutatja, hogy közösen is adtak ki okleveleket, mint Mária és Erzsébet királynők.⁸ Nemsokára, 1386 júliusában a két királynő a Károly meggyilkolásával kialakult hatalmi válság miatt Délvidékre utazott a kedélyek lecsillapítására, de fogságba estek. Nem egészen fél év múlva pedig Erzsébet királynét állítólag leánya szeme láttára megfojtották. Az alig 15 éves Mária királynő még 1387 júniusának elejéig fogságban maradt, mindaddig, amíg egy velencei hajóhad ki nem szabadította. Fogsága időszakából – érthető módon – egyetlen oklevél sem maradt fenn, annál is inkább, hogy fogságba esésekor, 1386 nyarára nagyon nehéz helyzetbe került az ország: ha fél évvel korábban még két uralkodója volt Mária és Kis Károly személyében, most egy sem. Mária királynő sikertelen, 1387. januári kiszabadítása Luxemburgi Zsigmond malmára hajtotta a vizet: a helyzet tarthatatlanságát – az uralkodónélküliséget – Mária férje, az alig 18 éves Zsigmond aknázza ki, akit – a bárók támogatásával és egy szabályszerű szerződés ellenében – 1387. március 31-én Magyarország királyává koronáztak. Zsigmond Magyarország királyaként az első erdélyi oklevelet 1387. április 14-én adta ki (egy új adomány címen örökjogon tett adomány).⁹ Személyében az első

⁸ Uo. 872., 874. sz.

⁹ Uo. 896. sz.

olyan uralkodó lépett trónra, aki már leányágon sem állt rokonságban a keresztény magyar királyságot alapító Árpád-házzal. Mária kiszabadulása 1387 júniusának elején a hatalomgyakorlás módját is befolyásolta: ha ugyanis fogságba esésekor ő volt az ország egyetlen uralkodója, kiszabadulásakor már ketten mondhatták ugyanezt magukról, hiszen férjét, Zsigmondot is királlyá koronázták. Addig nem ismert szituáció alakult ki, teljesen új feladvány elé állította az illetékeseket: hogyan osztozzon meg a hatalmon két egyenrangú koronás uralkodó. Az új rendszer a következő év, 1388 közepére tisztázódott, melyet leginkább két, a témát és korszakot igen jól ismerő szakértő frappáns megfogalmazásával jellemezhetnénk: C. Tóth Norbert szerint Mária királynőből királyné lett,¹⁰ míg ugyanezt a helyzetet Csukovits Enikő az uralkodóból feleség, férjből uralkodó megnevezéssel jelöli.¹¹ Vagyis Mária jogilag királynő maradt, a gyakorlatban azonban élete a hagyományos királynéi, azaz uralkodói feleség szerepkörbe szorult vissza, az uralkodás érdemi feladatai szinte észrevétlenül Zsigmond kezébe kerültek. Ezt a kettős hatalmi átmeneti, mintegy egyéves időszakot jól jellemzi az a szokás, hogy az elnyert adományokról mind a király, Zsigmond, mind a királynő, Mária nevében kiállítottak egy-egy oklevelet. A jelzett gyakorlatot támasztja alá az a két oklevélkivonat is, melyekben Kusalyi Jakcs András kincstartó és testvérei számára Aranyos vár és tartozékai adományozásáról olvashatunk, először Zsigmond király, majd Mária királynő nevében.¹² A páros kiváltságleveleknek 1388 közepére vége szakad: ettől kezdve az ilyen oklevelek is Zsigmond nevében keltek. Másfelől, a nem kiváltságlevél-típusú oklevelek javarészt Zsigmond nevében történő kiállítása is a hatalom Zsigmond kezébe történő átvándorlásáról tanúskodik: alig két olyan erdélyi oklevelet találunk 1389 végéig, amelyben Mária

királynő egyedül rendelkezik (az egyik zálogosítástól,¹³ a másik a kilenced behajtásáról¹⁴).

Szerkezeti szempontból az *Erdélyi okmánytár* V. kötete igazodik a korábbiakhoz, vagyis a kötet gerincét jelentő *Oklevélkivonatokat Előszó* és a *Források és rövidítések* bemutatása előzi meg, illetve *Mutatók* és *Térképek* egészítik ki. A rövid, de velős *Előszó*ban a szerzők ismertetik az okmánytár legfrissebb kötetének keletkezési körülményeit, a törzsanyag regesztáira vonatkozó legfontosabb mennyiségi és minőségi adatokat és a kutatást elősegítő tényezőket (gondolhatunk itt egyaránt a hazai és külföldi kutatókat, illetve a szerzők munkáját segítő pályatársak és intézmények felsorolására).

Az okmánytár technikai, de nélkülözhetetlen részét képezik a *Források és rövidítések* három alcsoportba sorolt tételei. Az előző kötetekhez képest az *Általános rövidítések* pár kiegészítéstől eltekintve nem változott, terjedelmesebbé vált viszont *A felhasznált könyvészeti források* és *A felhasznált kéziratok (levéltári és kéziratári) források őrzőhelyei és azok rövidítései*. A teljességre törekvés nélkül immár bekerült a Balassa család levéltára, a Domonkos-, ferences és pálos rend iratainak, valamint a vatikáni levéltárban található lengyel vonatkozású okleveleknek a tárai és a Vilniusi egyházmegye okmánytára. A kéziratok (levéltári és kéziratári) források gyarapodása a legszembe-tűnőbb: a Vatikáni Apostoli Levéltár és Könyvtár, a boroszlói egyetem könyvtára, a francia királyság központi levéltára állagai gazdagították az *Erdélyi okmánytár* V. kötetét további, mintegy kéttucatnyi – máskülönben a szerzők által az *Előszó*ban is jelzett –, a magyar és román kutatás számára ismeretlen szöveggel. Szintén az előző kötetekhez képest nagyobb számban vannak jelen a kéziratok hagyományozódásból származó szövegek, melyek közül Kemény József kéziratok másolatgyűjteményét, Cornides Dániel, a jezsuita Kaprinai István és Pray György kéziratok forrásgyűjteményét, a

¹⁰ C. Tóth Norbert: Királynőből királyné. Mária és Zsigmond viszonya a források tükrében. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 132. évf. 2011. 59–71.

¹¹ Csukovits: *Az Anjouk Magyarországon* II. 160.

¹² EOkm V. 974., 975. sz.

¹³ Uo. 1038. sz.

¹⁴ Uo. 1042. sz.

szász forrásgyűjtők közül pedig Michael Fronius oklevélgyűjteményét, Martin Reschner kéziratok okmánytárát, Karl Ludwig Czekelius von Rosenfeld kéziratok gyűjteményét, Friedrich Wilhelm Stenner gyűjteményét, Georg Soterius kéziratok másolatgyűjteményét, Joseph Andreas Zimmermann vagy Wagner Károly kéziratok forrásgyűjteményét emelném ki. Mivel az így bekerült anyag nagyobbik része csak érintőlegesen vonatkozik Erdélyre, a szerkesztők ezt egymondatosra zsugorított kivonatok formájában érzékeltették, és csillaggal is ellátták.

A kötet fő részének az 1044 regesztát (az *Előszó*-ban 1049 kivonatra történik utalás)¹⁵ számláló *Oklevélkivonatok (1–1044. sz.)* fejezet tekinthető. Ennek mintegy kétharmadát a Jakó Zsigmond által készített, kéziratban fennmaradt regeszták képezik, melyeket – a már az előző kötetekben is tapasztalt és a jelek szerint bevált módszerhez hasonlóan – a két szerkesztő felosztott egymás között: az 1373–1380 közötti periódus anyagát Hegyi Géza, míg az 1381–1389 közötti évek regesztáit W. Kovács András gondozta. A Jakó Zsigmond által évtizedeken át gyűjtött és regesztázott erdélyi vonatkozású levéltári anyag kéziratát Hegyi és W. Kovács az V. kötet évkörébe tartozó szövegekkel ez alkalommal is kiegészítette, pontosabban 364, saját monogramjaikkal is jelölt (H. G., K. A.) kivonattal. A regeszták szerkesztésében a szerzők a IV. kötetben részletesebben ismertetett elvek szerint jártak el. Így például a határjárások teljes közlését nyújtják; a hamis okleveleket (szám szerint 9-et) a sorszám elé tett felkiáltójellel jelölik, ez a *Név- és Tárgymutató*hoz tartozó *Rövidítések jegyzékében* fel is van oldva (! = hamis oklevélben), míg a gyanús oklevelek (szintén 9) kérdőjellel vannak jelölve, ez viszont nem jelenik meg a feloldások között. A szerkesztők minden hamis és gyanúsnak ítélt oklevél esetében meggyőzően érveltek állításuk bizonyítására, figyelembe véve az oklevelek

belső és külső forráskritikai jegyeit. Igen nagy gondot fordítottak továbbá: a) *a hátiratok közlésére* (kiemelném Diósi Gergely, a kolozsvári városi levéltár első levéltári segédletét összeállító nótárius hátiratait: Bachy vamrol jo lewel¹⁶; 1377-ben Lajos királynak a kolozsvári polgárok portékái utáni adómentességet bizonyító oklevele hátán: Taskához igen jo¹⁷); b) *a dátum nélküli oklevelek keltezésére* – a regeszták kritikai apparátusában alaposan megindokolva eljárásukat (többek között ezek a bizonyítások, indoklások mutatják, milyen kemény detektív munka folyt egy-egy oklevél keltezésének megállapításában); c) *egy-egy szöveg összes korábbi közlésének feltüntetésére*; d) *a bibliográfiai jegyzetekre* és e) *a regesztázott oklevelek megerősítéséhez használt pecsétek leírására*. Az előző kötetekhez képest újításnak minősül a szerkesztők részéről az arenga feltüntetése a regeszták végén. Ezzel az *Erdélyi okmánytár* igazodik a hasonló magyar nyelvű forráskiadások gyakorlatához, például az Anjou- és Zsigmondkori oklevéltárhoz, amelyek szintén feltüntetik, ha az oklevél középső része, a contextus tartalmazza ezt az irathoz csak közvetve kapcsolódó bevezető formulát.

Tartalmi szempontból a 17 évet felölelő forrásanyag sokszínűségével tűnik ki. Ahogy a korábbi kötetek esetében, a mostani ötödikben is a birtok- és peres, valamint a hatalmaskodási ügyek vannak jelen a legnagyobb számban, de találunk egyház-, gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti vonatkozású okleveleket is. Az oklevelek jelentőségét felismerő kor szellemét jól tükrözi, hogy tisztában voltak a birtok feletti jogukat biztosító jellegükkel, ezért egyesek – vitás birtokügy esetén – akár még az oklevelek szétvagdosására és lenyelésére is képesek voltak.¹⁸ Adott esetben azonban még az oly nagyszámú peres ügyek is tartalmazhatnak különlegesebb adatokat, például az ügyintézés menetére vonatkozóakat. Egy birtokperből például az derül ki, hogy a feleknek és fogott bíráiknak a kolozsmonostori

¹⁵ Az eltérő regesztaszám tisztázását a kötet egyik szerkesztője, Hegyi Géza szolgáltatta. Eszerint a kötet mutatójának beszámolásakor került elő néhány érintőlegesen erdélyi vonatkozású szöveg, amelyeket emiatt már csak a 633/2.-típusú számozással tudtak beilleszteni.

¹⁶ EOkm V. 83. sz.

¹⁷ Uo. 285. sz.

¹⁸ Uo. 318. sz.

konventben kellett megjelenniük, ahol a vita tárgyat képező birtokra vonatkozó okleveleket bemutat-ták és felolvasták. A latin nyelven írt okleveleket nyilván sokan nem értették, ezért (valószínűleg a hiteleshely emberei) népnyelven, vagyis magyarul el-, illetve megmagyarázták a jelenlevőknek azok tartalmát. Alaposabb mérlegelés érdekében döntést egy későbbi időpontra halasztották, és addig a felek összes okleveleiket a biztonságosnak ítélt konvent levéltárában hagyták. (Máskülönben a hiteleshelyek levéltárait gyakran vették igénybe a környék nemes családjai saját levelestáiraik őrzése végett, biztonságosabb helyeknek tekintették adott esetben még saját udvarházaiknál is.) Végül a fogott bírák az újabb terminuson, az iratok ismételt áttanulmányozása után hozták meg a döntést a néptelen Gyérestelke birtok ügyében.¹⁹ A több éven keresztül elhúzódó ügy másik érdekessége, hogy e kapcsán jelenik meg határjárás alkalmával az eskütetevő féltől/felektől, illetve az alperestől ritkábban kért földeskü letevésének rítusa: „szokásos módon, vagyis mezítláb, övüket megoldva és fejük fölé földet tartva” kellett letenniük az esküt (amelyet a kirendelt hiteleshelyi ember előmondott nekik), hogy a vitatott határjel az igazi határt jelzi.²⁰ Amiről azonban nem szól a forrás: hogy a gödröt bizony az eskütetevőnek magának kellett kiásnia az eskütársakkal egyetemben. Ha a gödör már olyan mély lett, hogy derékig belefért egy ember, akkor elsőként a perben érintett személy vetette le csizmáját, és állt bele mezítláb a korábban idézett módon. Ha az eskü rendben megtörtént, akkor a perben érintett személy kimászhatott a gödörből, és felöltözhetett, utána pedig sorban, egyenként következtek a társai, akiknek ugyanígy végig kellett csinálni a teljes procedúrát. Bár a szertartásrend igen furcsának tűnik, a gödör és a fej fölé tartott föld jól illeszkedik az eskü jelképrendszeréhez. Régi és igen elterjedt hiedelem volt ugyanis, hogy a hamisan esküvők testét kiveti magából a föld. Az esküt így tehát jelképesen eltemetkezve tették: az illető egy „sírgödörbe” állva

és röögöt tartva a feje fölé megesküdtött arra, hogy „a föld úgy fogadja be csontjait”, hogy ez itt az ő tulajdona, a határszakasz vagy a birtok egésze őt illeti. Szimbolikusan tehát „holtan” tették az esküt, bizonyítva, hogy a föld nem veti ki őket magából, vagyis az igazat mondják.²¹

Kiemelném továbbá a váradi káptalan statútumának,²² illetve a magyar- és lengyelországi pápai adószedő elszámolásának erdélyi vonatkozásait: a pápai tizedből befolyt összegek kimutatását az erdélyi egyházmegyében és az Annatak összegzését – az V. Orbán pápa alatt és XI. Gergely pápaságának első két évében megürült (és eladományozott) javadalmak lajstromát, melyet az adószedő 1372 végén kapott kézhez a pápai kamarástól és kincstartótól.²³ Érdekesek az üresedés okai – bár erre sajnos a legtöbb esetben nem kapunk direkt választ, de szerepel például a kiközösítés (azt azonban már nem tüntették fel, mi áll a kiközösítés hátterében), lemondás, elhalálozás, több esetben azonban a megürült javadalmat a király akadályozása miatt nem nyerte el az illető. Mindenesetre feltűnő XI. Gergely pápa igyekezete, hogy az erdélyi egyház megürült kanonokságait, prebendáit betöltesse. Szintén a Jakó Zsigmond által már korábban lefektetett területi koncepciót látjuk érvényesülni a kötetben, amikor a középkori vajdaság területét illető vonatkozások mellett bekerültek a szomszédos területekre, a közvetve Erdély életét is érintő, Kárpátokon túli fontos történésekre vonatkozó adatok. Idesorolhatóak a románok térítéséhez kapcsolódó, többnyire pápai iratok, melyek a magyar királyság és a katolikus egyház tényérésének fontos bizonyítékaiként szolgálnak. Konkrétan: a pápaság avignoni időszakában is folytatódott a szakadároknak tartott románok térítése mind a világi papság (a Csanádi egyházmegyében), mind a ferences és domonkos szerzetesek által Magyarország határvidékén, illetve Havasalföldén és Moldvában. A térítés nem

¹⁹ Uo. 134. sz. Vö. 479., 480. sz.

²⁰ Uo. 480. sz. Vö. 486. sz. (letöltve: 2022. május 16.)

²¹ Szócs Tibor: A „holtak” esküje – földeskü a középkori Magyarországon - Ujkor.hu (letöltve: 2022. május 16.)

²² EOkm V. 112. sz.

²³ Uo. 74. sz.

volt veszélytelen feladat, mint ahogyan Balázs fia János, a tesöldi Szűz Mária-templom papjának esete is mutatja, akit – miután az egyházközsége alá tartozó egyik faluban nemrég katolikus hitre tért szakadárokat keresztelt – hazautján összeférhetetlen emberek megtámadtak, és levágták a mutatóujját a feje védelmére felemelt bal kezéről.²⁴ Szó esik a moldvai románok megtérítéséről is, sőt egy számukra felállítandó püspökség létrehozásáról, ahol saját – nyelvüket is beszélő – papjaik lennének, hiszen „az igaz hitet csupán szeretetteljes ösztönzéssel lehet tovább terjeszteni körükben”, mivel „egyszerű emberekről van szó”.²⁵ 1381-ben pedig VII. Kelemen pápa a ferencesek magyarországi rendfőnökének megengedi, hogy „folytassák” a kun részekben, illetve a Magyarország határain belüli más pogány népek közötti, korábban elkezdett és eddig sikeresnek ítélt térítést.²⁶ A havasalföldi argyasi püspökség felállításának is a térítés volt a célja, amit még jobban hangsúlyoz Argyasnak városi rangra való emelése I. Lajos által, és az ottani székesegyház felépítése, melynek élére a térítésben jártas, Domonkos-rendi Antal fia Miklóst nevezi ki.²⁷

Hasonlóan érdekesek és értékesek a szentföldi zarándoklat útvonalára vonatkozó adatok. Az Anjou-kor egyik legbefolyásosabb bárója, Lackfi István erdélyi vajda 1376 júniusának végén kelt levele és követe útján is arra kérte a velencei szenátust, hogy maga és 14 fős kísérete számára biztosítsanak egy gályát a Szentföldre. A Signoria hozzájárult, hogy Lackfi kibéreljen egy Bejrútba induló hajót – a hozzáintézett válasz szerint Bejrútból már könnyen el lehet menni Krisztus sírjához, s ugyanazzal a hajóval vissza is térhet. Az utazás érdekében azonban arra kérték, hogy kíséretével együtt augusztus 15-ig érkezzen meg Velencébe.²⁸ Az előírt határidőre Lackfi helyett csupán egy újabb levél érkezett: mivel a vajda időközben úgy

határozott, hogy ha már utazik, szeretné meglátogatni Szent Katalin-monostorát is a Sínai-hegyen, innen azonban nem tud időben Bejrútba érni, más megoldásra van szüksége. Velence felajánlotta számára, hogy igény szerint elvihetik akár Bejrútba, akár Alexandriába, a visszaútra pedig másik hajót biztosítanak Bejrútból.²⁹ A két bejegyzés alapján meglehetősen biztonságosan megállapítható Lackfi útiránya: valószínűleg először Alexandriába hajózott, innen szárazföldi úton, a Sínai-hegy felé kerülve jutott el a Szentföldre, végül Bejrútban hajóra szállva tért haza. Tudjuk, hogy útja során megállt Rodoszon is, itt ugyanis a johanniták nagymesterének a hozzájárulását kérte egy itthoni birtokcsere lebonyolításához.³⁰ Egy évtized múlva, 1386-ban már a szintén Lackfi István nevet viselő lovászmester unokaöccse is hasonló engedélyt szerez a Signoriától, melynek értelmében a saját költségén felszerelhet egy gályát Velencében, amellyel Jeruzsálembé zarándokolhat.³¹ A zarándoklatok azonban nemcsak az úton leelkedő veszedelmek és megpróbáltatások, hanem a hosszú távolmaradás miatt is veszélyesek voltak. Annak ellenére ugyanis, hogy a zarándokok javait az egyház védelmezte, a gyakorlatban ez nem sokat jelentett. Sokszor a családtagok vagy a szomszédok használták ki a zarándoklaton levő birtokos hiányát, mint ahogy az Mike fia Gedeuch esetében is történt. Amíg ő aachen-i zarándoklaton volt, a testvérei a nekik közösen juttatott birtokot másnak engedték át, az ő tudta és beleegyezése nélkül,³² így hazatérte után kénytelen volt pereskedni jussának visszaszerzéséért.

Az okmánytár újabb kötetének különleges színfoltját képezik a vámügyekkel és hegyvám-mal kapcsolatos rendelkezések, a szebeni és braszósi százok kereskedelmi kapcsolataira és viasszal történő kereskedésükre vonatkozó adatok³³ vagy az erdélyi szász székek céheinek működésére utaló

²⁴ Uo. 39. sz.

²⁵ Uo. 109–111. sz.

²⁶ Uo. 835. sz.

²⁷ Uo. 610. sz.

²⁸ Uo. 199. sz.

²⁹ Uo. 205. sz.

³⁰ Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Bp. 2003. (História Könyvtár. Monográfiák 20.) 113.

³¹ EOkm V. 873. sz.

³² Uo. 341. sz.

³³ Uo. 10., 16., 75. sz.

információk. Sokatmondó, hogy amikor 1376-ban a szebeni, segesvári, szászsebesi és szászvárosi céhek számára a 23 pontba foglalt új rendtartást megállapítják, „a régi hibás szokásokat” eltörlik³⁴ – minden bizonnyal tehát korábbi időre tehető a céhek működésének kezdete. Ez tekinthető máskülönben a legkorábbi erdélyi céhszabályzatnak.

Zsigmond uralkodásának egy meghatározó jellemzője várostámogató politikája. Ennek előszelét tapasztalhatjuk a mindjárt koronázása után nem sokkal hozott egyik rendelkezésében, melyben engedélyezi Szászsebes városának, hogy városukat fallal vegyék körül, melynek alapozását már meg is kezdték – nagy valószínűséggel az átmeneti belpolitikai válságot használták ki Szászsebes polgárai, hogy uralkodói engedély hiányában lássanak neki a városfal építésének.³⁵

Tanúi lehetünk az erdélyi püspökség és a kolozsmonostori apátság közötti konfliktus egy újabb fejezetének is, melynek főszereplői ezúttal Demeter erdélyi püspök és Ottó apát (1361–1383), tényleges elszenvetői pedig saját jobbágyaik voltak.³⁶ Az összetűzéseket elmérgesedett birtokviták okozták, általában a püspökség határsértései és embereinek erőszakoskodásai miatt. Ottó apát leginkább az apátság birtokpereihöz nélkülözhetetlen, elpusztult vagy soha nem is létezett jogbiztosítékok, magyarán oklevelek fabrikálása révén vált ismertté.³⁷ Az apátnak azonban nemcsak az erdélyi püspökkel, hanem a környékbeli nemességgel is meggyűlt a baja, hasonló okokból.³⁸ (A korábbi zürzavaros politikai helyzetet sok környékbeli nemes is

kihasználta, rátéve kezét az apátsági birtokokra. Visszaperlésükbe rengeteg energiát fektettek a konvent apátjai, főleg Ottó.) A hamisításokhoz kapcsolódik, hogy 1384 májusában Mária királynő a kolozsmonostori konventnek új pecsét használatát engedélyezi (a korábitt ugyanis, a további visszaélések meggátlása végett, összetörték).³⁹

Különösen értékesek az első hiteleshelyi és városi jegyzőkönyvekből fennmaradt töredékek, mint például Kolozsvár legkorábbi jegyzőkönyvéé, melyet a város plébánosának tanácsára nyitottak az esküdt polgárok (köztük a név szerint is felsorolt óvári egyház gondnoka és a Szent Erzsébet-ispotály mestere) 1380. március 15-én az egész lakosság beleegyezésével abból a célból, hogy a könyvbe hiteles formában vezessék be a városban és a környéken lakók körében felmerülő ügyek intézését.⁴⁰ A legelső bejegyzett ügyek egyikét ma szeméremsertésnek tekintenénk, melyben Stephan Hartman kolozsvári polgár Thomas Waymor esküdt polgár házában hímtagját elővéve szemérmetlenül szidalmazta a házigazdát és más esküdteket, majd Szűz Máriát emlegetve, káromkodva kardot rántott. Hartmant ugyan bocsánatban részesítették, de csak azzal a feltétellel, hogy visszaesése esetén büntetését végrehajtták.⁴¹

Az *Erdélyi okmánytár* III. kötetének megjelenését Jakó Zsigmond ugyan már nem érthette meg, de annak bevezetőjét még megírta. Ott arra is reflektál, hogy a három kötet szerkesztésének tapasztalatai nyomán a további kötetek anyagának gyűjtése során fokozottabb figyelmet kell fordítani az erdélyi vajdaság világi és egyházi közeletében szerephez jutott magyarországi személyek vagy Magyarországon szerephez jutott erdélyiek pályájára vonatkozó adatokra. Ez látszik tükröződni a jelen kötet *Függelékének* két táblázatában, melynek keretében a szerkesztők Tótsolymosi Apród János kültűllői főesperes és Szepesi János dobokai főesperes Erdélyen kívüli, magán- és hivatali jellegű tevékenységének okleveles adatait összesítették. A két

³⁴ Előforduló céhek: mészáros-, tímár-, pék-, fehérszűcsök, vargák, kovácsok (idetartoztak a tükészítők, üstkészítők, kerékgyártók, övkészítők, kardművesek, lakatosok), szűcsök, késkészítők, posztókészítők, foltozószabók, kalaposok, kesztyűsök, takácsok, kádárok, fazekasok, íjgyártók, szabók, lakatgyártók, kötélverők, összesen tehát 19. Uo. 213. sz.

³⁵ Uo. 933. sz. Vö. 983. sz.

³⁶ Uo. 72. sz.

³⁷ Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei. *Levéltári Közlemények* 55. évf. 1984. 127, 133–137.

³⁸ EOkm V. 157. sz.

³⁹ Uo. 803. sz.

⁴⁰ Uo. 525. sz.

⁴¹ Uo. 993. sz.

főesperes magyarországi említéseit összesítő táblázat lényegében tartalmazza mindazokat az adatokat, amelyekből az érdeklődők kiindulhatnak kutatásuk kezdetén: keltezés, az oklevél kibocsátója, tárgya és levéltári jelzete, valamint a szövegek korábbi közlései.

Ma már komolyabb szakirodalmi munkák elengedhetetlen tartozékát képezik a *Mutatók*, okmánytárakra és oklevéltárakra, forráskiadásokra ez még inkább igaz. Jelen kötet esetében is három mutató segíti a kutatók munkáját. A *Diplomatikai Levéltár és –Fényképgyűjtemény* feldolgozott okleveleinek *jelzetei* mellett, melyek felsorolásához a kötet regesztaszámait társították, az okmánytár újabb kötetének 186 oldalas *Név- és tárgymutatója* érdemel figyelmet. A két szerző közös munkáját dicséri a regesztákban előforduló összes hely- és személynév, valamint a legfontosabb tárgyi címszavak összegyűjtése. Ezek a mutatók „nem egyszerű járulékaik a regesztakiadványnak, hanem alapvető fontosságú részei, ezek teszik a kiadványt a teljes forrásanyag minden információját feltáró segédeszközzé”.⁴² Ebben a munkafolyamatban is az előző kötetekben már bevettnek számító gyakorlat szerint jártak el a szerkesztők. A tárgyak és fogalmak minél részletesebb feltárását gyűjtőcímszavak kialakításával, összetett címszavak felbontásával és a rokon fogalmakra való gyakori, kölcsönös utalással igyekeztek előmozdítani. Eltérést a korábbi kötetek gyakorlatától az egyes keresztnevek címszavakként történő szereplésében találunk. Indokoltan, már nem tüntetnek fel minden személyt, hiszen a családnevek általánosság válna fölöslegesen kettőznie volna meg az összes szereplőt. Így csak azok az egyének szerepelnek keresztnevükön, akiknek a származására az adott forrás nem utal. Akiket közülük más adatok segítségével sikerült azonosítani, azoknál csupán utalnak az illető családjára. Ez indíthatja máskülönben a szerzőket arra, hogy a személyek neveit – lehetőség szerint – családokba szervezzék. Munkájukat megkönnyítette, hogy a 14. század közepétől már rendszeresen többé-kevésbé állandóslut predikátummal említik a nemesi származású egyéneket.

⁴² EOkm I. 32.

Az előző kötetek hagyományához igazodik a most bemutatott abban is, hogy mellékletként négy térképen követhetik az érdeklődők I. Lajos király keleti politikáját. A színes, szemléletes, I. Lajos király erdélyi útjait, illetve a havasalföldi, moldvai, vidini és halicsi politikai és hadtörténeti eseményeket négy periódusban (1342–1350, 1351–1363, 1364–1369, 1370–1382) összegző és megjelenítő térképeket Hegyi Géza tervezte, a számítógépes készítésüket pedig Nagy Béla végezte. A térképek kettős célnak felelnek meg: egyrészt jól kiegészítik a Nagy Lajos királyi politikájához kötődő ismereteinket, másfelől részét képezik az Erdély középkori történetét részletesen bemutató majdani atlasznak.

Nemcsak ember, könyv sincs hiba nélkül. Amit szerzőként, szerkesztőként tenni lehet – törekedni arra, hogy a minimálisra szorítsuk ezeket. Jelen kötetben is ez a helyzet. Nagyon-nagyon figyelmesnek kell lennie az olvasónak, hogy észrevegyen egy-két vesszőhibát, egy rag hiányát a „per” szó végéről („per folytat”,⁴³ helyesen pert folytat) vagy Enyedpataka (*Enyedpathaka*) helyett az elírt Enyedpatkaka nevet.⁴⁴

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az *Erdélyi okmánytár* V. kötete szervesen illeszkedik a forráskiadvány-sorozatba. Hasznához, jelentőségéhez nem fér kétség. Megnyugtató, hogy Jakó Zsigmond több évtizedes feltáró és feldolgozó munkáját olyan kiváló tanítványok viszik tovább, mint W. Kovács András és Hegyi Géza. A medievisták azon szűk csoportjához tartoznak ők, akik még a hivatásos történészek körében is egyre inkább visszaszoruló latin nyelvismerettel, valamint alapos paleográfiai és történelmi ismeretekkel rendelkeznek. Jakó professzor úr szavaival élve, a kötetet mindazoknak ajánlom, akik „nemzetiségre való tekintet nélkül, Erdély középkori történetének tisztázásán fáradoznak”.⁴⁵

Lupescu Makó Mária

⁴³ EOkm V. 1036. sz.

⁴⁴ Uo. 991. sz.

⁴⁵ EOkm I. 32.